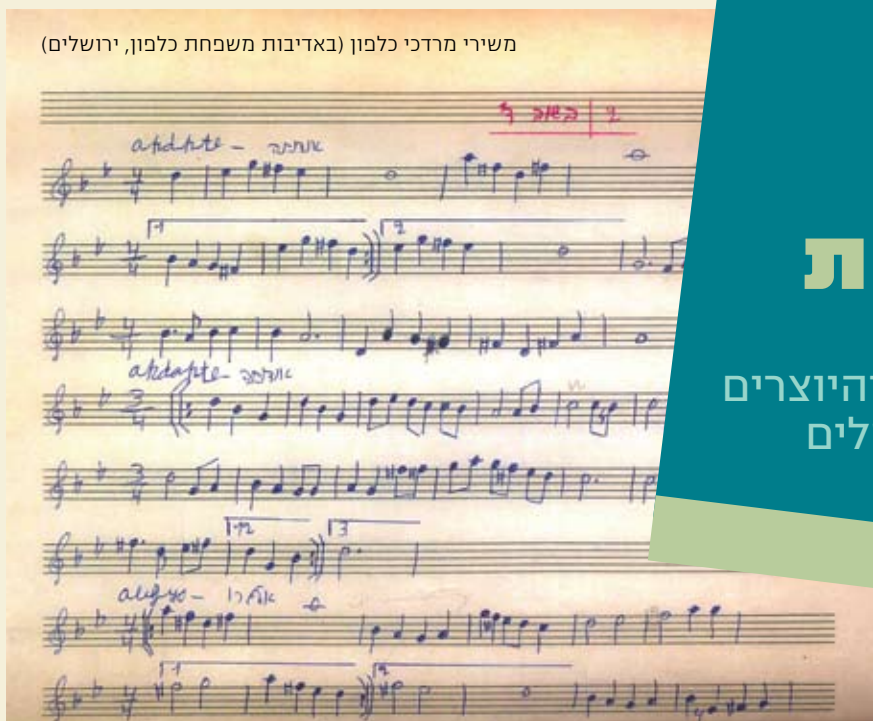

משירי מרדכי כלפון (באדיבות משפחת כלפון, ירושלים)

נעימה ירושלמית

בעקבות אחדים מן החזנים, הפייטנים והיוצרים המזרחיים של ירושלים

עזרא ברנע

"נגילה הללויה" בקול ישראל: רחמים עמאר (1898-1977)

אחד המלחינים הספרדים הירושלמים מ"הזן החדש" היה רחמים עמאר, מלחין פורה ביותר שמורשתו ניכרת ברפרטואר משלו בקרב החזנים והפייטנים עד ימינו. עמאר היה כנר, מנצח מקהלה ומלחין, ששיא הפופולריות שלו הייתה בשנות ה-40 וה-50 של המאה ה-20. שידורי "קול ישראל" הקדישו אז פינה מיוחדת וקבועה לו ולעזרא אהרן, נגן העוד והמלחין הדגול מעולי עיראק ושותפו לעשייה המוזיקלית.

רחמים עמאר

אחד התחומים שעמאר תרם לו רבות היה מוסד המקהלה בבתי הכנסת הספרדיים. בשנות ה-40 הקים עמאר את מקהלת "נעים זמירות ישראל" וקבע בה סטנדרטים חדשים של מצוינות וליטוש ביצוע המוזיקה המקהלתית על ידי ילדים ונערים. את המקהלה הפעיל בין השאר בבית הכנסת "זכור לאברהם" בשכונת מחנה יהודה. עמאר חיבר יצירות רבות, למד את כתב התווים המערבי ועל כן נשתמרו יצירותיו גם ברישום (עיצובו בתווים מצוי ב"רננות", המכון למוסיקה יהודית). באוסף ניתן למצוא יצירות רבות הכוללות מערכות תפילה שלמות במקאמים שונים. בין לחניו הידועים והנפוצים ביותר נמנים "חביבי יה חביבי", "אנא בחסדך", "נגילה הללויה" ועוד. רבים מתלמידיו של עמאר נמנים גם כיום עם טובי החזנים בירושלים.

זמרת הקודש הספרדית הירושלמית, הן הליטורגית הן הלא-ליטורגית (כגון שירת הבקשות והפיוטים), התגבשה בעיר מראשית המאה ה-20, תוך שהיא נשענת על יסודות בולטים מהמאה ה-16 ועל פיוטיו של ר' ישראל נג'ארה. זמרה זו ונוסחה המיוחדת, היו תוצאה של מפגש ייחודי בין בני קיבוצים שונים של יהודים ספרדים ומזרחים, שהתחולל בעיר ההולכת ומתפתחת באותן השנים אל מחוץ לחומות העיר העתיקה.

בני היישוב הספרדי הישן – דוברי הלאדינו – שמסורתם המוזיקלית הייתה קשורה בעיקר למרכזים הספרדיים בקיסרות העות'מאנית (בייחוד תורכיה וסלוניקי) נפגשו בירושלים בסוף המאה ה-19 עם זרם העולים החדשים מסוריה (בעיקר מחלב – ארם צובא), מעיראק, מצפון אפריקה (המוגרבים), ממרכז אסיה – פרס ובוכרה – ומתימן. מתוך המקורות הרב-גוניים הללו צמחה מסורת מקומית חדשה, שבבסיסה תורת ה"מקאמים" הערביים, מורשת שעיקרה מייסודם של יהודי חלב.

אי אפשר לנתק את צמיחתה של המסורת הספרדית הירושלמית בראשית המאה ה-20 מהתחדשות המוזיקה הערבית בכלל באותה תקופה ומזו המצרית בפרט. הדיה של המוזיקה המצרית החדשה נשמעו ברחבי המזרח התיכון באמצעות הכלים הטכנולוגיים החדשים, החל במיקרופון וכלה בתקליטים, ברדיו ובטלוויזיה. כך נחשפו החזנים, הפייטנים והנגנים הספרדיים והמזרחיים בארץ לזרמים החדשים הללו.

מאמר זה מוקדש לדמותם של כמה מן החזנים המזרחיים הבולטים ביותר שפעלו בירושלים במחצית הראשונה של המאה ה-20, ושהיו חלק מיצירתו של הנוסח הירושלמי החדש באותן השנים.

עזרא ברנע שימש מנהל "רננות", המכון למוסיקה יהודית בירושלים, ויסד את בית הספר המרכזי לחזנות בירושלים. יזם את מפעל תיעוד, שימור והצלת המורשת המוזיקלית של עדות ישראל, במסגרתו יצאו לאור כ-150 אלבומים של מסורות מוזיקליות מ-24 עדות.

רחמים עמאר וילדי מקהלת "נעים זמירות ישראל"

רבם של הפייטנים והחזנים:

חכם חיים שאול עבוד (1890-1977)

חכם חיים שאול עבוד היה אף הוא אחד המחנכים שהעמיד דור שלם של חזנים ופייטנים בעיר, החל משנות ה-30 של המאה הקודמת.

עבוד היה ממייסדי שירת הבקשות (התכנסות לאמירת פיוטים בשבתות החורף לפנות בוקר) בשכונת הבוכרים בירושלים, שם שימש מנהל תלמוד תורה נזר אהרן. בין השאר חיבר את ספר הבקשות "שירי זמרה" בשנת תרצ"ו, שראה מאז מהדורות רבות ומשמש עד היום את החזנים ואת הפייטנים. ייחודו של הספר בכך שנכתב בו באיזה מקום להשתמש בשבתות ובמועדים, ושהוא כולל הדרכה בביצוע.

בסוף שנות ה-30 הקים עבוד חוג לפיוטים וחזנות שפעל עד סמוך לפטירתו, בצוותא עם החזן ר' שלמה סאלם. תלמידיו שימשו חזנים מפורסמים

בארץ ובעולם, ובהם הרב רפאל אלנדאף (שימש שנים רבות החזן הראשי בבית הכנסת "שערי ציון" בברוקלין), הרב יוסף מוצרי - מורה ומחנך ומקים שירת הבקשות בקטמון, משה ואהרן נרגאון ז"ל, הרב דוד שהרבאני ז"ל ועוד רבים שייבדלו לחיים טובים. בין תלמידיו הצעירים נמנים אחדים מבין הפייטנים המוכרים והאהובים ביותר בכל רחבי העולם היהודי: ר' משה חבושה, יחיאל נהרי, ד"ר עמוס דוד ואחרים. אף אני עצמי זכיתי ללמוד אצלו בשנות ה-40.

חכם עבוד לא קיבל שכר עבור פעילותו המוסיקלית, אך זוכר אני שהיה כה נערץ על מכריו, עד שבהגיעו לבתי הכנסת שבהם שרו את שירת הבקשות, היה הקהל כולו קם על רגליו כדי לכבדו.

חכם חיים שאול עבוד

נסים שלום

פרס" ולאחר מכן ב"אוהבי ציון" (שני בתי כנסת פרסיים המצויים בשכונת "נווה שלום" הפרסית שבגוש ה"נחלאות") היה מעמודי התווך, ורבים היו באים במיוחד כדי להתרשם מקולו ומאישיותו. שלום זכור בעיקר כמי שהיה מאלתר קטעי שירה להנאת שומעיו. רגישותו בשירה הייתה כה גבוהה, עד שבשעת חוליו, כשהשמיעו בפניו שיר מסובך ובכוונה שינו קטע בשיר, שאוזן רגילה אינה

מבחינה בו, היה הוא ברגישותו הרבה רוקע על השולחן וזועק: "כאן שיניתם!"

לפרנסתו עבד כרצף, ובאופן טבעי ליווה את עבודתו בפיוט ובשירה. אהבתו ללומדי התורה ולחכמיה הביאה אותו לרצף את ישיבת "פורת יוסף" שבשכונת גאולה בירושלים ללא כל תמורה.

כ־40 שנה היה חזן בבית הכנסת "על המשמר", המכונה היום "קהל ציון" בבית היתומים הספרדי ברח' יפו, ובכל אותן השנים כשהיה אומר את "פרקי אבות" בין פסח לשבועות, היה בית הכנסת מלא מפה לפה בקהל שהגיע לשמוע את קולו. לאחר סיים לומר את הפרק ב"קהל ציון", היה מגיע לבית הכנסת "יגיע כפים" והיה חוזר על הפרק של אותה שבת להנאת הקהל שהיה מגיע, וכל זאת עשה ללא כל תמורה. כחזן וכפייטן היה מוזמן לאירועים רבים יחד עם רחמים עמאר.

בשנה האחרונה לחייו סבל קשות בגרונו ולא יכול היה לשיר ולדבר. בפגישה עמו רמז לי שהפגיעה בגרון קשה שבעתים, בגלל שאינו יכול עוד לשיר.

"משום כבודה של בת מלך - ירושלים"

על יצירתו ואופיו של נוסח החזנות המזרחית הירושלמית, כתב לימים הסופר הרב חיים סבתו את התיאור הבא:

בכל שבת ושבת אחר הסעודה היה חכם מואיז שעניו מניח על השולחן עשרה ספרי פזמונים נוסח ארם צובא יצ"ו, ובקבוק של עראק [...] אחר שלושה בתים היו הבנים והחתן מדלגים לבית האחרון, ופותחים בפיוטים חדשים בנוסח ירושלמי מעורב. מי נתן שמה של ירושלים על נוסח מעורבב זה, אין אני יודע. אילו שאלו את ירושלים מסופקני אם היתה קוראתו בשמה. עכשיו שלא שאלו, ועשו מעשה, נתבטלו כל הנעימות - מפני נוסח ירושלמי משום כבודה של בת מלך - ירושלים

(ח' סבתו, אמת מארץ תצמח, תל אביב 1997, עמ' 154-155).

ממקום למקום: הפייטן העיוור מרדכי כלפון (1926-1981)

מרדכי כלפון נולד בחיפה למשפחת רבנים שהגיעה לארץ מהעיר טיטואן שבמרקו הספרדית באמצע המאה ה־19. סבו, הרב ימין כלפון, שימש רבה הראשי של חיפה. מצד אמו שימש סבו, מרדכי קרסנטי, אב בית דין בטבריה. עקב עיוורונו עלתה המשפחה לירושלים על מנת שמרדכי ילמד בבית חינוך עיוורים, ושם למד הנער הצעיר אצל רפאל מזרחי מוזיקה קלסית, פריטה במנדולינה וחליל. בהיותו בן 13 נמשך כלפון אחרי החזן והמחנך הירושלמי משה ויטאל (עליו

ראו במאמר על יהודי תורכיה בירושלים, בחוברת זו), שממנו למד את תורת המקאמים בתווים. מאוחר יותר למד אצל המלחין עזרא אהרן נגינה בעוד, וכך הרחיב עוד יותר את ידיעותיו המוזיקליות. כך הקים לימים, למרות הקושי שבדבר, את מקהלת "חפץ חיים" עם החזן מאיר לוי, המשמש כיום החזן ראשי בקהילה הדמשקאית בברוקלין.

כלפון יצר לחנים רבים, מהם כאלו המוכרים לחזנים הירושלמים השזורים אותם בתפילותיהם. הלחן המוכר ביותר לציבור הכללי בארץ ובעולם הוא "שמחתי באומרים לי" (תהלים קכ"ב). פרט להיותו חזן שימש כלפון גם בעל תוקע בבתי הכנסת בירושלים. בשנותיו האחרונות שימש חזן בבית הכנסת "עולי בורסה" שברחוב הנביאים, שם החליף את מורו ורבו, החזן משה ויטאל. גם הרב עובדיה יוסף, כך מסופר, אהב במיוחד את סגנונו התורכי של כלפון, ובמשך תקופה ארוכה הוקלטו תפילותיו במיוחד בעבור הרב.

פרופ' גרזון קיווי, אתנר־מוזיקולוגית, תיעדה את כלפון בנוסחי התפילות ותורת המקאמים, ולימים הועברו הקלטותיה לארכיון הצליל הלאומי (הפונותיקה) בספרייה הלאומית בירושלים, המתעד את היצירה המוזיקלית היהודית לעדותיה ולדרותיה, ומרכז בתוכו עשרות אלפי שעות של הקלטות שונות. בארכיון הצליל יכול הקהל לשמוע גם כיום את יצירותיו של כלפון, כמו גם של פייטנים רבים נוספים.

"פרקי אבות" מפי הרצף:

נסים שלום (1908-1978)

קול טנור מיוחד היה לנסים שלום, והוא השתמש בקולו להנאת שומעיו במעברים מסובכים, במקאמים שונים ובאוקטבות גבוהות שרק אדם מסוגו יכול היה לבצע.

נסים שלום למד ב"בית הספר לבנים" בירושלים ברח' הרב קוק, וכבר בשנות לימודיו שם גילה את כישרונו בשירה ובציור. בשירת הבקשות שהתקיימה בבתי הכנסת "צעירי

מרדכי כלפון (באדיבות משפחת כלפון, ירושלים)